

PRZEDROMAŃSKA SZTUKA, jeden z najmłodszych terminów historii sztuki, wprowadzony na określenie zjawisk artyst., które poprzedziły powstanie sztuki → romańskiej. Termin ten nie oznacza stylu, lecz jest nazwą zbiorową o charakterze zastępczym. W węższym znaczeniu obejmuje on sztukę pokarolińską, w szerszym odnosi się do całej twórczości artyst. wczesnego średniowiecza od końca starożytności aż do ostatecznego ukształtowania się w XI w. sztuki romańskiej, jako pierwszego ponadnar. stylu zach. Europy, obejmującego wszystkie dziedziny sztuki. W obrębie szeroko pojętej sz.p. można wyróżnić 3 fazy rozwojowe: sztukę przedkarolińską chrześcijańskich państw barbarzyńskich (V–VIII w.), sztukę karolińską, będącą pierwszym renesansem tradycji antycznej (2 poł. VIII–IX w.), i sztukę pokarolińską (X–1 poł. XI w.), równoznaczną na terytorium cesarstwa ze sztuką ottońską. W dziedzinie architektury równoległe ze sztuką karolińską i ottońską rozwijała się we Włoszech (na ziemiach Egzarchatu i w Lombardii) oraz w Hiszpanii (w Asturii i Galicji) sztuka protromańska. Znamioną cechą sz.p. jest jej wielorakość stylistyczna, wynikająca ze współistnienia kilku odrębnych zasięgów artyst. o różnych tradycjach kulturowych, plemiennych i terytorialnych, przy braku jednego ośrodka nadrzędnego. Sztuka ta wyrastała na skrzyżowaniu późnoantycznej cywilizacji grecko-rzymskiej, wzbogaconej spuścizną staroż. Wschodu, oraz rodzącej się cywilizacji chrześc. z cywilizacją barbarzyńskich plemion zamieszkujących

Europę od epoki brązu lub od okresu wędrówek ludów. Wszystko to sprawiło, iż w odniesieniu do sz.p. mówić można raczej o występowaniu obok siebie i następowaniu po sobie wielu dialektów artyst. niż o jednolitym rozwoju stylistycznym. Jeśli — przy nieuniknionych wstrząsach, jakie niosł okres przejścia od starożytności do średniów. porządku feudalnego — rozwój ten zmierzał w kierunku podjętym później przez sztukę romańską, działo się to dlatego, że niemal do VII w. trwała i począwszy od VIII w. świadomie podejmowana była od nowa tradycja sztuki późnoantycznej i starochrześcijańskiej. W wyniku owej tradycji ustalał się w sz.p. typ budowli kamiennych „more antiquo” z ciosów (opus quadratum), kostek lub kamieni łupanych, od IX w. na przemian z cegłą (opus mixtum), o grubych murach ożywionych lizenami i małych otworach okiennych zamykanych półkoliście lub dwoma bokami trójką równoramienną, z grupą wież od zachodu. Stosowanie ciosów nabrało znaczenia w miarę krystalizowania się treści ideowych średniów. kościoła jako budowli symbolicznej. Równocześnie zespół form używanych w architekturze, zwłaszcza motyw zamkniętej półkolistej arkady, był coraz częściej powtarzany w malarstwie ściennym i miniaturowym, rzeźbie z kości słoniowej i złotnictwie oraz dekoracji ornamentальной, przystosowując jednolitość morfologiczną właściwą sztuce romańskiej.

U podstaw sz.p. tkwiła sztuka tzw. barbarzyńska, zapoczątkowana w okresie wędrówek ludów, przeciwstawiana sztuce staroż. tradycje plemion germ., celt. (podtrzymywane przez potomków ludności gallo-rzymskiej na terenie Francji i przez środowisko iryjsko-saskie na wyspach bryt.) oraz środkowoeuropejskich — Hunów (IV w.), Awarów (VI w.) i Madziarów (IX w.). We wsch. części Europy Środk. dołączyły się do nich tradycje Słowian pd. i zach. Sztuka ta realizowała wizję artyst. wybitnie dekoracyjną, abstrakcyjną i ekspresjonistyczną, pozostającą w jaskrawym przeciwieństwie do wyraźnie przedstawiowej wizji grecko-rzymskiej. Mimo swego prymitywizmu sztuka barbarzyńska przyczyniła się do uformowania sztuki wczesnośredniów. w stopniu niemal równym sztuce starożytnej. Twórczość artystyczna plemion germ. wypowiedziała się w najczystszej postaci w dziedzinie złotnictwa (fibule, okucia brązowe, biżuteria). W zdobnictwie przeważał ornament zoomorficzny i geometryczno-plecionkowy, o złożonych i zawiłych wzorach. Od VI w. pojawiały się również wątki figuralne: powtórzenia późnoantycznych medalionów i monet na złotych skand. brakteatach, wschodniego pochodzenia temat Daniela z lwami na burgundzkich sprzączkach, frankońsko-alemański motyw jeźdźca na koniu identyfikowanego niekiedy z Wodanem, rozpowszechniony na tzw. Reiterscheiben. W przemianach stylowych poszczególnych typów ornamentu utrzymywała się wyjątkowa ciągłość rozwojowa, odkąd w środowisku Gotów powstał w IV w. pod wpływem wschodnim styl barwny (stosowanie emalii komórkowej, kameryzacji, barwnych past i szkielec, perł oraz technik filigranu i granulacji). Właściwie ukształtowanie germ. ornamentyki dokonało się jednak dopiero w VI–VIII w. w tzw. północnym stylu zwierzęcym o 3 fazach rozwojowych (1 — luźne człony zwierzęce, 2 — połączenie wątków zoomorficznych z plecionką, 3 — abstrakcyjne stworzenia w zawiłych, często wirujących układach). Charakterystyczne dla niego motywy przetwarzała nie bez zapożyczeń iryjskich i anglosaskich sztuka Wikingów (VIII–XI w.) w ramach stylów: Oseberg (IX w.), Bore, Jellinge, Mammen i Ringerike (X–XI w.), oddziaływając z kolei na dekorację drewnianej architektury chrześc. (styl Urnes, XI w.).

Zetknięcie się tych plemion germ., które utworzyły bardziej trwałe organizmy państwowe, z chrześcijaństwem sprzyjało rozwojowi architektury sakralnej oraz rzeźby i malarstwa monumentalnego. W pn. Włoszech ślady działalności artyst. pozostawili Ostrogoci (grobowiec Teodoryka w Rawennie, VI w.) oraz Longobardowie (568–774). Wznoszone na zajętych przez Lon-

gobardów terytorium budowle kultowe opierały się na tradycjach rzym., przy silnym wpływie bizant. płynącym za pośrednictwem Rawenny, stając się podstawą późniejszej architektury lombardzkiej. Wnętrza ich kościołów zdobyły niejednokrotnie malowidła (np. bizantyjskie w Castelseprio, VII–X w.?) lub dekoracje stiukowe (St. Maria in Valle in Cividale). Rzeźba nawiązywała do sztuki wczesnobizant. w zdobnictwie sarkofagów (Pawia, sarkofag Teodoty, 720), płyt ołtarzowych (Cividale, ołtarz Ratchisa, 744–749) oraz cyboriiów (S. Giorgio di Valpolicella, 712). W złotnictwie motywy chrześc. przenikały się z elementami rzemiosła barbarzyńskiego (krzyże ze złotej blachy; krzyż Agilulfa i skarb Teodoliny w Monza).

Na Płw. Iberyjskim sz.p. zainicjowali Wizygoti (V–VII w.), którzy w budowlach pałacowych i sakralnych zastosowali wsch. pochodzenia łuk podkowiasty w rzutach, konstrukcji arkad i otworów oraz dekoracji (kościół S. Juan de Baños i S. Pedro de la Nave). W Katalonii na VI w. datuje się zespół biskupii dwóch kościołów i baptysterium w Terrasie. Z inicjatywy Wizygotów powstał dziesięcioboczny kościół La Daurade w Tuluzie (nie zachowany). Złotnictwo reprezentuje słynny skarb z Guarrazar z 14 koronami wotywnymi Swintili (621–631) i Receswinta (649–672).

Silne piętno na dziejach sz.p. wycisnęła sztuka Franków za panowania Merowingów i od nich zwana merowińska. Kamieniarze gallicyjscy wyróżniali się w technice okładziny kamiennej o starannych wątkach (opus gallicum), unikając równocześnie sklepień na rzecz otwartych drewnianych konstrukcji stropowych. Podstawowe typy architektury sakralnej obejmowały kościoły biskupie, łączące w grupę dwie bazyliki i baptysterium (Lyon, Arles, Vienne, Tours, Chartres, Paryż), kościoły cmentarno-grobowe, z martyriami, w typie bazylik albo kaplic (St. Hilaire w Poitiers, St. Martin w Tours, St. Germain w Auxerre), baptysteria (Marsylia, Aix, Fréjus, Riez, Venasque, Mélas, Valence) oraz wolno stojące krypty (St. Laurent w Grenoble, St. Paul w Jouarre). Wnętrza kościołów zdobiono malowidłami i mozaikami. Rzeźbę reprezentują sarkofagi grupy zw. akwitańskiej, o płaskiej stylizowanej dekoracji roślinnej lub figuralnej. Rękopisy zdobiono motywami ryb i ptaków (*Lekcjonarz z Luxeuil*). Na polu złotnictwa wyróżnił się skarbnik Dagoberta I — św. Eligiusz (588–660).

Sztuka Anglosasów nabrała znaczenia od założenia arcybiskupstwa w Canterbury (597). Dzieli się ona na dwa okresy: starszy (600–870, ośrodki w Northumbrii, Kent, Mercji) i młodszy (871–1066), zwany sasko-karolińskim lub późnosaskim; obejmuje oprócz architektury (kościół w Bradford-on-Avon, Earl's Barton) przede wszystkim malarstwo książkowe, tkaniny i hafty oraz wyroby z metalu. Wyróżniały się kamienne rzeźbione krzyże, łączące chrześc. wątki figuralne z średziennomorskimi motywami roślinnymi (Bewcastle 670, Ruthwell 670, Easby VII–VIII w.). Tradycja celt. odżyła w Irlandii i Szkocji w okresie neocelt. (650–1150). Początek dała mu sztuka hiberno-saska, której rozkwit nastąpił w Northumbrii po wycofaniu się misji iryjskiej (664), przygotowany już wcześniej na pd. Anglii przez swoistą symbiozę elementów celt. i saskich (skarb z Sutton Hoo ok. 654). Twórczość ta wywarła silny wpływ na kontynentalną sztukę karolińską i pokarolińską oraz na sztukę Wikingów, przede wszystkim przez swą bogatą abstrakcyjną ornamentykę, umiejętnie stosowaną w malarstwie książkowym (*Book of Durrow* ok. 690, *Evangeliarz z Lindisfarne* ok. 700, *Book of Kells* 760) i na wyrobach metalowych (fibula z Tara i kielich z Ardagh), a w VIII–XI w. na wysokich kamiennych krzyżach.

Pierwszą próbę ujednoczenia stylistycznego sz.p. podjęła po poł. VIII w. sztuka karolińska (biorąca swą nazwę od Karola Wielkiego), która ogarniała polit. i rel. ośrodki na ziemiach między Sekwaną a Wezerą i oddziaływała na Anglię, Asturię i Lombardię. Ujednoczenie usiłowano osiągnąć przez nawiązanie do sztuki starochrześcijańskiej okresu Konstantyna Wielkiego.

Do typowych budowli sakralnych należały jednoprzestrzenne, czworoboczne kościoły z prostokątnym chórem i jedną lub trzema półkolistymi apsydami (Recja), bazyliki (St. Denis, Fulda), kościoły z westwerkami, często z trzema wieżami zwanymi trituriem (Centula k. Abbeville 790–799, Corvey 873–885), kościoły dwuchórowe (St. Gallen), wreszcie kościoły na rzucie centralnym: krzyża wpisanego w kwadrat (Germigny des Pres), wieloboku lub koła, w których z reguły stosowano sklepienia kopułowe. Spośród budowli centralnych doskonałością kompozycji i ideowym znaczeniem wyróżniała się kaplica pałacowa Karola Wielkiego w Akwizgran, naśladowana aż do końca X w. W kościołach podłużnych występowały od wschodu krypty zewnętrzne lub wewnętrzne, o kształcie obcej albo halowej. Wnętrza kultowe zdobiły malowidła (kościół św. Jana w Münster, w Gryzonii) lub mozaiki (Akwizgran, Germigny des Pres). Ozdoby budynków dopełniały rzeźby w brązie lub ze stiuku. Niezwykle ważną rolę odgrywało karolińskie malarstwo książkowe oraz złotnictwo i rzeźba w kości słońowej. Iluminacje wykonywano w technice gwaszu lub rysowano piórkami, niekiedy łącząc obie metody. Najwyższy poziom osiągnęła tzw. szkoła pałacowa, reprezentująca z jednej strony dekoracyjny styl przejęty po sztuce merowińskiej i anglosaskiej (*Ewangeliarz Godeskalka* 781–783), z drugiej zaś nowy styl iluzjonistyczny (*Ewangeliarz koronacyjny Karola Wielkiego* 810). Z pozostałych ośrodków miniaturstwa wymienić należy Reims (*Psalterz utrechcki* ok. 832), Tours (*Ewangeliarz Lotara* 840), Metz (*Sakramentarium Drogo* ok. 840), St. Gallen (*Psalterz Folchard* 872). W Corbie lub St. Denis powstał *Codex aureus* z opactwa św. Emmerama w Ratysbonie (870). W wyrobach z kości słońowej (okładziny książek) przodowały warsztaty tzw. grupy Ady (duże figury na często gładkim tle), grupy Liutharda (drobne, płynne formy cięte głęboko, o silnych efektach malarskich) oraz warsztaty w Metz (wielosobowe sceny obramione bogatą dekoracją roślinną) i w St. Gallen. Wysoki poziom osiągnęło złotnictwo (przenośny ołtarz Arnulfa z Karyntii 870, paliotto w S. Ambrogio w Mediolanie wykonane przez Wolwinusa 824–851).

W okresach przedkarolińskim i karolińskim wyjątkową odrębność zachowały Włochy. Od V w. własną drogą kroczył Rzym na polu malarstwa ściennego (S. Maria Antiqua w Rzymie 705–707) i mozaiki (S. Prassede 817–824). Między VIII a X w. rozpowszechniał się na kamiennym sprzęcie kultowym we Włoszech środek i pn. (a stał w Hiszpanii i Dalmacji) ornament wstęgowo-plecionkowy oraz roślinny w postaci wici o spiralnie skręconych mięsistych liściach. W pd. Włoszech ośrodki benedyktyńskie pozostawały pod wpływem Bizancjum (Monte Cassino).

Gdy we Francji tradycje sztuki karolińskiej przeciągnęły się w głąb X w., na terytorium cesarstwa, od Mozy po Łebę i od M. Północnego do Alp, samodzielność stylistyczną osiągnęła sztuka ottońska (X – poł. XI w.). Cechował ją silny spirytualizm i wrażliwość na prądy płynące z Bizancjum. Reprezentował ją głównie malarstwo miniaturowe i złotnictwo. W architekturze sakralnej, obok budowli centralnych, przyjął się typ bazyliki bez sklepienia, z transeptem, o prostokątnym chórze czasem zakończonym apsydą, nierzadko z halową kryptą pod chórem i emporami nad nawami bocznymi (Gernrode, po 961). Jako podpory stosowano kolumny z kostkowymi kapitelami, często ustawiane na przemian z filarami. W tym czasie ustalili się ostatecznie motyw kwadratu na skrzyżowaniu nawy gł. z transeptem (kościół św. Michała w Hildesheim 1001–36). W malarstwie monumentalnym, oznaczającym się linearyzmem i dekoracyjnością, przeważały tematy z *N. Testamentu* (Reichenau, Oberzell). Iluminatorstwo rozwijało się w Reichenau, Trewirze, Kolonii, Ratysbonie, Hildesheim, Salzburgu, Fuldzie i St. Gallen. Warsztaty produkujące wyroby z kości słońowej skupiały się w Echternach, Metz, Trewirze, Kolonii i Liège. Rzeźbę reprezentują monumentalne dzieła odlewnictwa w brązie (drzwi i kolumna Bernarda w

katredrze w Hildesheim) oraz snycerstwa. Pod wpływem ikonografii bizant. powstawały ekspresyjne krucyfiksy (tzw. krucyfiks Gerona 968–976). Do wybitnych dzieł złotnictwa należą m.in. krzyż Lotara II (ok. 1000) i antepedium Henryka II (1019). W ottonijskiej szacie pojawiła się sztuka chrześc. również w Polsce (X–XI w.).

Równoległe do sztuki karolińskiej i ottonijskiej rozwijała się gł. w Asturii architektura protoromańska. Jej twórcy, posługując się w rzutach liniami wyłącznie prostymi przy stosowaniu sklepień kolebkowych na gurtach, wznosili budowle zadziwiająco bliskie architekturze romańskiej (S. Maria del Naranco 842–850). Do architektury protoromańskiej bywa zaliczana architektura mozarabska (→ mozarabski styl), nawiązująca do tradycji wizygockich (kościół Santiago w Peñalba 919).

Ostatnim ogniwem sz.p. była tzw. pierwsza sztuka romańska, źródłami sięgająca architektury Egzarchatu i Rawenny, niekiedy zaliczana do sztuki romańskiej. Jej zasięg ograniczał się w VIII i IX w. do Lombardii i Toskanii, w X w. objął Dalmację i Katalonię, a następnie Prowansję, Sabaudię, Burgundię i Szwajcarię romańską, dochodząc w XI w. do Alzacji, Nadrenii, a nawet na Węgry. Cechą wyróżniającą budowle pierwszej sztuki romańskiej było użycie kamienia łupanego i podłużnych ciosów oraz dekoracja zewnętrznych murów przy pomocy nisz, lizen, ślepych arkad i fryzów arkadkowych między lizenami (system zwany także lombardzkim). W grupie budowli lombardzkich i katalońskich konsekwentnie stosowano sklepienia kolebkowe, co w decydujący sposób przyczyniło się do ukształtowania architektury romańskiej.

Od końca II wojny światowej sz.p. stanowi przedmiot wzmoczonych badań, które w przyszłości mogą doprowadzić nie tylko do ponownego przegrupowania materiału zabytkowego, lecz także do ustalenia nowych kryteriów podziału i wypracowania nowych pojęć stylowych. Tabl. Sztuka przedromańska.

A. RIEGL *Die Spätromische Kunst-Industrie...*, Tl. 1–2, Wien 1901–23; J. PUIG Y CADAFALCH *Le premier art roman*, Paris 1928; R. HINKS *Carolingian Art*, London 1935; J. HUBERT *L'Art préroman*, Paris 1938; „Cahiers Archéologiques”, 1 — 1945, 15 — 1965; H. JANTZEN *Ottotonische Kunst*, München 1947; T. D. KENDRICK *Late Saxon and Viking Art*, London 1949; E. SALIN *La civilisation mérovingienne*, vol. 1–4, Paris 1949–59; *Atti delle settimane di studio del Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo*, Spoleto 1953 (I), 1964 (XI); W. HOLMQUIST *Germanic Art during the First Millennium A.D.*, Stockholm 1955; L. GRODECKI *L'architecture ottonienne*, Paris 1958; K. J. COYNE *Carolingian and Romanesque Architecture 800–1200*, Harmondsworth 1959; V. H. ELBERN *Das erste Jahrtausend*, Bd. 1–2 (i album), Düsseldorf 1962–64.

Lech Kalinowski